

Ekonomske določilnice gibanja in strukture kriminalnih pojavov

Zoran Kanduč*

V članku so obravnavane ekonomske določilnice gibanja in strukture različnih kriminalnih pojavov. Posebna pozornost je namenjena revščini in relativnim prikrajšanjem. Nakazan je kriminogeni potencial subjektivnih dojemov ekonomskih pritiskov. Opisan je položaj ekonomskih subjektov ("podjetij") v kapitalističnem gospodarstvu. Razčlenjen je status mladih v potrošniški družbi. Članek je sklenjen z osvežitvijo individualnih in skupinskih načinov prilagajanja na kriminogene ekonomske določilnice.

Ključne besede: kriminaliteta, ekonomske določilnice, ekonomski pritiski, revščina, relativna deprivacija, kriminogeni dejavniki

UDK: 343.97

Uvodna opomba

Že kar uvodoma kaže priznati, da v sicer nadvse raznorodnem polju sodobne kriminološke misli ni soglasja o tem, ali je (sploh še) "smiselno" preučevati družbene (in druge) določilnice kriminalnih pojavov.¹ Dvomi izhajajo bodisi iz domneve, da se "vzrokov" kriminalitete po znanstveni poti ne da dognati, bodisi iz mnenja, da je tovrstna, namreč etiološka, kriminološka vednost v kriminalnopolitičnem oziru popolnoma neuporabna. Zlasti zadnji pomislek je zelo razširjen in si ga velja že zato ogledati nekoliko pogloblje.

Po našem mnenju je skepsa o smiselnosti utemeljevanja kriminalnopolitičnih zamisli na kriminološki teoriji neupravičena. Razumevanje vsega tistega, kar pogojuje, določa ali - metaforično rečeno - "povzroča" gibanje in strukturo določenega kriminalnega pojava, je namreč *conditio sine qua non* slehernega tehtnega kriminalnopolitičnega premisleka. Zato vsekakor ne drži, da bi bilo kriminološko znanje iz praktičnega zornega kota neuporabno oziroma, še več, neuporabljivo. Res je najbrž edinole to, da se kriminalna politika doslej zvečine ni ozirala na kriminološke teorije. Največkrat je bila (in še vedno je) omejena na kaznovalno politiko. To je bržkone tudi najvažnejši razlog dosedanjih kriminalnopolitičnih "neuspehov". Očitno je namreč, da kazenskopравни aparat (KPA) ne more vplivati na

osrednje družbene določilnice kriminalnih pojavov.² Vendar pa ne gre videti v tem nič posebno nenavadnega ali morda obžalovanja vrednega. Kazenskopравни aparat namreč ni edini (možni) subjekt kriminalne politike³. Dasiravno raznovrstnih

² Seveda pa to ne pomeni, da za člane kazenskoprnega aparata kriminološka vednost ni pomembna. Prav nasprotno. Pomembna je iz več razlogov. Po eni strani namreč v današnjem času (še vedno) prevladuje mnenje, da je kriminal v bistvu problem, ki zadeva (oziroma ki naj bi ga rešil ali vsaj bistveno omilil) prav kazenskopравни aparat. Problemi v zvezi s kriminalom so dojeti kot problemi v zvezi s kazenskoprnim sistemom: če je kriminala čedalje več, potem naj bi bilo to zato, ker je kazenskoprnim sistem neučinkovit (zaradi česar bi ga kazalo predužgati oziroma izboljšati). Predvsem sociološko usmerjena kriminologija pa nas uči, da kriminal ni nekaj, kar bi mogli pripisati zgolj neučinkovitosti ali neki drugi podobni pomanjkljivosti kazenskoprnega sistema (seveda v primeru, ko le-ta deluje vsaj približno "normalno"). Še več. Celotno delovanje samega kazenskoprnega aparata (se pravi kaznovalna praksa ali, če uporabimo angleško besedno zvezo, *criminal law in action*) ni neposreden odraz gibanja kriminala, namreč v smislu, da sprememb v kriminalni oziroma, natančneje, kaznovalni politiki ne kaže (nekritično) razumeti kot znamenja "objektivnih" sprememb na področju gibanja in strukture kriminala.

³ Domneva, da je kazenskoprnim aparat edini (ali vsaj daleč najpomembnejši) "nosilec" nadzora nad kriminaliteto, je označevala predvsem tako imenovano "klasično" kriminološko misel. To resno pomanjkljivost je odpravila šele "novoklasična" kriminologija (prim. npr. Roshier, str. 129-130): "Morda je najvažnejši cilj poklasične kriminologije v premetitvi vprašanja kriminala in njegovega obvladovanja v družbene, politične in gospodarske kontekste. (...) Ker pa so to problemi, ki bistveno zadevajo vprašanja o pravičnosti, enakosti in dobri družbi, ne preseneča - in je hkrati povsem upravičljivo -, da v tej zvezi ni mogoče dati dokončnih odgovorov. Ključno je, da se razprave o kriminalu in njegovem obvladovanju nanašajo prav na tovrstna vprašanja, ne pa preprosto na to, kaj je neposredno politično in praktično dosegljivo".

* Zoran Kanduč, doktor pravnih znanosti, raziskovalec, Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti, Kongresni trg 12, 1000 Ljubljana.

¹ Izraz "določilnica" uporabljamo namesto besede "vzrok", ki jo spremlja bržčas pretirano mehanističen prizvok. Upoštevati je namreč treba, da objektivne družbene okoliščine (npr. brezposelnost) ne učinkujejo neposredno, ampak so vselej posredovane z mrežo subjektivnih pomenskih - logičnih in vrednostnih - "vsebin".

družbenih učinkov kazenskopravnega sistema ne kaže podcenjevati, pa lahko - vsaj na podlagi zgodovinskih izkušenj in kriminoloških spoznanj - sklepamo, da je (oziroma bi morala biti) kaznovalna politika le ena izmed mnogih sestavin kriminalne politike.⁴

Subjekt kriminalne politike (v strogem pomenu te besede) bi morala biti vlada (v najširšem smislu, ki obsega zakonodajno, izvršilno in sodno oblast), ne pa npr. samo kazenskopravni aparat. V resnici največkrat ni tako. Politika vlade je namreč praviloma kriminogena (včasih tudi kriminalna, namreč v primerih, ko državni uradniki kršijo zakonska pravila ali človekove pravice), kazenskopravni aparat pa je - vsekakor neupravičeno - opredeljen kot subjekt, ki naj rešuje malone vse težave v zvezi s kriminalom. Bistvo problema potemtakem ni v tem, da bi bila kriminološka teorija kriminalnopolitično irelevantna, ampak bolj v družbenozgodovinsko dani "konstelaciji" politične, gospodarske, ideološke in kulturne moči, ki se zoperstavlja izvajanju racionalnih kriminalnopolitičnih ukrepov, usmerjenih v odpravo ali vsaj v omiljenje osrednjih kriminogenih družbenih dejavnikov. Naj ponovimo. Problem ni samo v pomanjkljivosti kriminološkega znanja (ali v načelni neodpravljenosti družbenih določilnic kriminalitete), ampak predvsem v tem, da bi bila na njem utemeljena kriminalna politika morda preveč radikalna in zato nesprejemljiva za nosilce družbene moči.

V nadaljevanju bomo predstavili nekatere najvažnejše ekonomske določilnice kriminalnih pojavov v sodobni (tudi slovenski) družbi. Osredotočili se bomo torej predvsem na družbene spremenljivke, ker so medkulturne in zgodovinske kriminološke raziskave pokazale, da so praviloma najpomembnejši kriminogeni dejavniki.

Ekonomski pritiski

Pregled kriminogenih dejavnikov v sodobni kapitalistični družbi začnemo⁵ z razmislekom o tako imenovanih ekonomskih pritiskih. Zveza med tema dvema spremenljivkama je že od nekdaj predmet zanimanja družboslovnih (in seveda še zlasti kriminoloških) mislecev. Vsekakor pa je treba - že kar na začetku - opozoriti, da razmerje med ekonom-

skimi določilnicami in kriminalnimi pojavi ni preprosto, nespremenljivo ("večno"), neposredno, samodejno ("avtomatično"), takojšnje ali morda enoznačno.⁶

1. Revščina

Med ekonomski pritiski kaže nameniti posebno pozornost revščini. Revščina je - vsaj v sedanjih razsežnostih - razmeroma nov pojav v slovenski družbi. Je eden izmed predvidljivih (in zdaj že tudi empirično ugotovljivih) nasledkov restavracije⁷ kapitalistične gospodarske ureditve (po zahodnem zgledu in kajpada po zahodnem - bolj ali manj večše prikrite, a vseeno dobro razpoznavnem - nareku), se pravi privatizacije "družbenega" premoženja in uvajanja novoliberalnega načina gospodarjenja, utemeljenega na zasebni lastnini produkcijskih sredstev in gonji za dobičkom. Tako imenovana nova revščina je po drugi strani neločljivo povezana z izredno veliko brezposelnostjo, protidelavsko vladno politiko in čedalje večjimi socialnimi razlikami, med katerimi so kriminološko (in kriminalnopolitično) zlasti pomembne tiste, ki jih lahko - seveda iz teoretičnega zornega kota - opredelimo kot "neupravičene".⁸

Revščina v slovenski družbi je zaenkrat še zelo slabo raziskana (vsaj iz empiričnega zornega kota).⁹

⁶ Ko govorimo o "neenoznačnosti" (kot lastnosti odnosa med ekonomskimi pritiski in kriminalom), mislimo predvsem na naslednja - v kriminološki teoriji (že od nekdaj) dobro znana - "dejstva": (a) ekonomske razmere ne vplivajo na enak način na različne družbene skupnine (oziroma na različne skupine dejanskih ali morebitnih storilcev); (b) spremembe na ekonomskem področju imajo različne kriminogene učinke (nekateri kriminologi so npr. ugotovili, da pride v obdobju gospodarskega razcveta do porasta nasilnih kaznivih dejanj, v obdobju gospodarskega nazadovanja pa do porasta premoženjskih kaznivih dejanj); (c) kriminal ni vselej v pozitivni korelaciji z ekonomsko krizo (ekonomska rast namreč precej poveča priljubljenost za uspešno izvršitev kaznivega dejanja in pogosto podžge "materialistične" aspiracije ljudi); (d) kriminala ne gre povezovati samo z revščino, ampak tudi z bogastvom (zlasti pa z razlikami med bogatimi in revnimi). Prim. Radziłowicz, str. 432-434.

⁷ V tej zvezi se ni odveč spomniti Močnikove (str. 146) ugotovitve, da je politični "projekt" uvajanja "novih razmerij zatiranja in izkoriščanja" projekt, ki ga podpirajo vse najpomembnejše (parlamentarne) politične sile (oziroma stranke); razlike so le v doziranju in v retoričnih sredstvih.

⁸ Namesto izraza "neupravičene" bi lahko uporabili še druge oznake, npr. "nelegitimne" (beseda ima političen prizvok) ali "nepravilne" (in potemtakem - glede na to, da je pravičnost vrhovna pravna vrednota - tudi "protipravne", dasiravno v pomenu, ki ne vključuje - vsaj logično nujno ne - "protizakonitosti").

⁹ Revščina ni le - v precejšnji meri - neraziskan, ampak tudi - prav tako v precejšnji meri - nepriznan pojav. To velja zlasti za diskurz vladnih ("državnih") uradnikov. Ti namesto besede "revščina" raje uporabljajo druge - v bistvu evfemistične - besedne zveze, kakršne so npr. "eksistenčni minimum", "povprečni ali minimalni življenjski stroški" ali "dogovorjena raven socialne varnosti".

⁴ Takšno kriminalnopolitično izhodišče je v bistvu realistično. Dopuščam, da od kazenskega prava ne pričakujemo preveč. To nam po drugi strani omogoči, da namenimo več pozornosti humanemu in pravičnemu delovanju kazenskopravnega sistema.

⁵ Zdi se, da prednostne obravnave ekonomskih pritiskov (med družbenimi določilnicami kriminalitete) ni treba posebej utemeljevati. Nenazadnje je treba upoštevati, da tvorijo premoženjska kazniva dejanja glavnino tako imenovane uradno zaznane (in obravnavane oziroma sankcionirane) kriminalitete.

Prvi resen poskus sociološke osvetlitve tega zane-marjenega področja lahko najdemo v knjigi Mojce Novak, *Dober dan, revščina* (1994). Iz omenjenega dela se da razbrati nekatere podatke, ki so nedvomno koristni za razumevanje kriminogenih reperkusij predrugačenih ekonomskih razmer (v "posocialistični" družbi). Naj v tej zvezi opozorimo samo na nekatere najbolj pomenljive. Avtorica¹⁰ ugotavlja, da je leta 1984 petina prebivalstva težko zagotovila svoj minimalni življenjski standard, sedem let pozneje, se pravi leta 1991, pa sta se s tem problemom soočali že dve petini prebivalstva. Vzporedno s tem se je zelo povečal občutek (namreč subjektivna ocena) ogroženosti. Padeč realnega življenjskega standarda je razviden tudi iz uradnih podatkov. V obdobju 1980-1989 se je npr. realna mezda (na zaposlenega) zmanjšala približno za sedmino. Leta 1981 je 23 odstotkov prebivalstva dopolnjevalo svoje družinske proračune z različnimi oblikami družbene pomoči, deset let pozneje¹¹ pa že 40 odstotkov. Čedalje večji delež prebivalstva (približno 80 odstotkov) živi le s povprečnimi - ali celo s še nižjimi - dohodki. Ti zadoščajo - kot upravičeno opozarja Novakova - zgolj za preživetje oziroma za životarjenje, se pravi za "življenje" na samem robu "absolutne" revščine. In kako se je na obubožanje čedalje številnejših družbenih segmentov odzvala vlada? V bistvu z elegantno metodološko "čarovnijo", s predrugačenjem meril za določanje eksistenčnega minimuma, zaradi česar je uradno priznanih revežev bistveno manj od dejansko ogroženih.¹² Seveda pa je treba v tej zvezi poudariti da tako imenovana socialna politika nikakor ni primerno sredstvo za reševanje raznovrstnih (seveda tudi kriminalnopolitičnih) problemov v zvezi z revščino. Revščina namreč ni nekaj, kar bi lahko - vsaj *grosso modo* - pripisali "krivdi" posameznika. Je znamenje neustrezne organizacije produkcijskega procesa (v najširšem pomenu te besede) in - posredno - nepravilne delitve dobrih in slabih plati družbenega življenja. "Socialna politika" (gre pravzaprav za

besedno zvezo, ki - v evfemistični obliki - označuje skupek "gasilskih" ukrepov, namenjenih omilitvi najbolj v oči bijočih disfunkcij kapitalističnega gospodarstva), ki tega spoznanja ne upošteva, je tako rekoč *a priori* obsojena na neuspeh.¹³

Zveza med revščino in kriminalnim vedenjem je v kriminologiji razmeroma dobro raziskana. Navzlic temu ni povsem neproblematična. Jasno je, da revščina ne povzroča - neposredno in nujno - kriminalnega vedenja (očitno je namreč, da večina revnih ljudi ne krši kazenskopравnih pravil). Prav tako ni sporno, da določena povezava med revščino (oziroma nizkim družbenoekonomskim položajem in kulturnim statusom) in kriminalom vendarle obstaja. Vsekakor pa je njuno razmerje večplastno in kompleksno, pri čemer je treba upoštevati, da nastopa revščina v različnih (in vsekakor spremenljivih) pojavnih oblikah, ki so praviloma družbenozgodovinsko določene, predvsem pa kulturno zaznamovane.

Zato se ne kaže čuditi, da naletimo v polju družboslovne (in še zlasti kriminološke) misli na zelo različna pojmovanja revščine (in - posledično - njenega odnosa do kriminalnega vedenja). Iz kriminološkega zornega kota je v slovenskih razmerah najvažnejše pojasniti kriminogene učinke dveh - ne popolnoma istovetnih - spremenljivk, namreč slabega (neugodnega) družbenoekonomskega položaja in tako imenovane relativne deprivacije.¹⁴ To seveda ne pomeni, da v slovenski družbi ni primerov, ki bi jih lahko opisali s pojmom "absolutna deprivacija". Takšni primeri nedvomno so, vendar pa so v splošni "kriminalni podobi" slovenske družbe razmeroma nepomembni.

Oglejmo si torej najprej kriminogene implikacije slabega družbenoekonomskega položaja. Opraviti imamo z eno izmed najpomembnejših družbenih določilnic kriminalnih pojavov, zakaj dobro znano je, da izhaja večina "uradnih" kriminalcev iz nižjih družbenih slojev. Zakaj je tako? Razlogov je seveda več. Naj opozorimo samo na nekatere najvažnejše.

(1) Že kar takoj velja poudariti, da večina (predvsem premoženjskih) kaznivih dejanj, ki jih store revni ljudje, ne predstavlja omembe vrednega razlagalnega problema. Tovrstna kazniva dejanja motivirajo bodisi samohranitveni nagoni (denimo v

¹⁰ Povzemamo po Novak, str. 192-212. Prim. tudi Stropnik, str. 268.

¹¹ Leta 1991 je po uradnih ocenah (povzemamo po Novak, str. 208) 8 odstotkov družin prejelo dohodke do višine zajamčene oziroma minimalne plače, 60 odstotkov družin je prejelo dohodke, ki so bili nižji od povprečne plače, 12 odstotkov družin pa je prejelo povprečne plače. Avtorica na podlagi navedenih podatkov sklepa, da se je 80 odstotkov prebivalcev Slovenije preživlja s plačami, ki niso zadostovale za kritje povprečnih ali "normalnih" življenjskih stroškov (povprečna plača je namreč zadoščala samo za kritje "minimalnih življenjskih stroškov", se pravi za golo preživetje, enega samega odraslega človeka).

¹² Vtej zvezi velja opozoriti, da je Zakon o socialnem varstvu (iz leta 1992) močno oklestil pravice do družbene solidarnosti. Nova normativna ureditev temelji na minimalni plači in zagotavlja zares najnižja možna sredstva za preživetje.

¹³ Nazoren zgled takega - iz teoretične perspektive vsekakor pričakovanega - neuspeha so ZDA. Tam so v šestdesetih letih revščini napovedali celo vojno. Kljub temu revščine niso odpravili. V zadnjih dveh desetletjih so se družbene razlike celo zaostriale. Bogati Američani so postali še bogatejši, revni Američani pa še revnejši. Prim. Ferfila, str. 96.

¹⁴ Besedno zvezo "relativna deprivacija" bi lahko (vsaj za prvo silo) poslovenili kot "občutek prikrajšanosti glede na določeno referenčno družbeno skupino" (npr. glede na premožne družbene sloje).

primeru, ko gre za reševanje¹⁵ prvinske življenjske ali bivanjske stiske) bodisi sebične težnje (narcisistične potrebe), npr. želja po izboljšanju družbenoekonomskega položaja oziroma želja po povečanju življenjskega užitka. Takšna psihična gibalna ("motivi") so - v danem kulturnem ozračju - popolnoma "normalna" (in racionalna), praviloma pa tudi docela zavestna. V omenjenih primerih gre potemtakem zgolj za instrumentalna dejanja, brez dodatne simbolične (iracionalne ali nezavedne) "primesi"¹⁶. V tej zvezi je namreč treba upoštevati, da je slab družbenoekonomski položaj pogosto povezan z izrazito narcisistično podhranjenostjo, zakaj nesporno je, da imajo premožni več možnosti za zadovoljevanje tovrstnih potreb lastnega jaza (npr. udobno, prostorno in lepo opremljeno stanovanje, počitniško hišico, hitre avtomobile, dobro hrano in pijačo, občudovanje, ugled v očeh soljudi in tako dalje).

(2) Nižji ko je družbenoekonomski položaj neke osebe, težje jo je nadzorovati, in to tako z neformalnimi kakor tudi s formalni (npr. kazensko-pravnimi) nadzorovalnimi mehanizmi (to velja sicer tudi v nasprotni smeri, namreč za člane družbene elite: višji ko je družbenoekonomski položaj neke osebe, težje jo je nadzorovati). Bistvo sleherne - formalne ali neformalne - sankcije je namreč v tem, da posamezniku odvzame neko vredno dobrino oziroma otipljivo korist. Manj ko ima nekdo, manj mu družbena sankcija lahko odvzame, vzporedno s tem pa se manjša odvrtaevalni učinek družbene norme (ki običajno predvideva negativno sankcijo za primer kršitve). Kar pomislimo. Slab družbenoekonomski položaj običajno vključuje: (a) neznamen ali nikakršen družbeni ugled (oziroma "status"); (b) neznamen ali nikakršno "naložbo" v konvencionalne dejavnosti (pri tem mislimo na nizko izobrazbo, slabo plačano in neugledno službo ipd.); (c) usmerjenost v sedanost (kar je posledica realističnega spoznanja, da - glede na dano "stanje stvari" - v bližnji ali daljni prihodnosti ni pričakovati bistvenega izboljšanja življenjskega položaja); (d) izrinjenost na obrobje družbenega dogajanja (kar

¹⁵ Nemški izraz za taka kazniva dejanja je "Notdelikte". V tej zvezi se vsiljuje teoretično vprašanje, ali imamo v tem primeru sploh opraviti s kaznivimi dejanji, se pravi z dejanji, ki so do te mere protipravni (ne v kvalitativnem, ampak predvsem v kvantitativnem oziru), da jim sodnik (ki sodi "v imenu ljudstva" oziroma vseh državljanov) more ali mora ovrednotiti kot kazniva.

¹⁶ Vzemimo banalen zgled. Recimo, da nekdo stori premoženjsko kaznivo dejanje, da bi z izkupčkom nabavil lep avtomobil. Če bi se lahko dokopal do zelenega avtomobila (ki je v današnji družbi statusni simbol *par excellence*) po zaslugi visokega družbenoekonomskega položaja, gotovo ne bi storil omenjenega kaznivnega dejanja (ni namreč ravno običajno, da bi npr. menedžerji ali politiki ropali menjalnice in vlamljali v stanovanja, da bi se na ta način dokopali do sredstev za nakup avtomobila).

implicira družbeno - zlasti gospodarsko, politično in kulturno - nemoč) oziroma nemožnost dejavnega in enakopravnega vključevanja v osrednji tok (*main-stream*) družbenega (npr. gospodarskega ali političnega) življenja in družbenih ustanov; (e) neustrezne stanovanjske (in nasploh bivanjske) razmere; (f) problematične medosebne odnose (npr. na ravni družine, soseske ali kake druge podobne medčloveške interaktivne "mreže"). V - zares grobo - opisanem položaju vpliv običajnih ("konvencionalnih") oblik družbenega nadzora bistveno oslabi. Prav to pa predstavlja enega izmed najhujših kriminalnopolitičnih problemov v sodobni družbi: Kako nadzorovati družbeni "podrazred" (*underclass*), se pravi disfunkcionalne "podljudi" (*Untermenschen*), ki so hkrati znotraj - konvencionalne - družbe in zunaj nje? Po našem mnenju je najboljša rešitev v tem, da se družba reorganizira na način, ki bo preprečeval oblikovanje (in obnavljanje) do te mere problematičnih družbenih segmentov, da jih ni več mogoče povezati in vključiti ("integrirati") v družbeno celoto.¹⁷ Edinole s tem bi lahko ustvarili družbeno (in seveda družbenopsihološko) podlago, ki je *sine qua non* za delovanje normalnih (zlasti neformalnih) nadzorovalnih mehanizmov (brez take podlage je delovanje družbenonadzorovalnih aparatov malone *a priori* obsojeno na neuspeh ali pa je vsaj zelo oteženo).

(3) Eden izmed razlogov, zaradi katerih je kaznivo dejanje pogosto mikavna pot za zadovoljitev kakega nagonskega vzgiba, je tudi v tem, da ima slab družbenoekonomski položaj za posledico manj priložnosti za sublimirano zadovoljevanje potreb.¹⁸

¹⁷ Takšna možnost je - glede na dano konstelacijo družbene moči - skorajda utopična. Vendar pa se je treba zavedati, da so druge, zlasti represivne možnosti še mnogo bolj problematične. Pomislimo na zgled, ki ga ponuja kriminalnopolitična politika v ZDA. Tam so svojemu podrazredu napovedali vojno, in sicer splošno vojno proti uličnemu kriminalu in še posebno vojno zoper droge. Posledice so dramatične. Leta 1991 je bilo v zaporu kar 1,2 milijona obsojencev (kar znaša 504 zapornikov na 100.000 prebivalcev). Če k temu dodamo še druge oblike formalnopravnega nadzora (npr. *probation* in parole), pridemo do malone nepojmljive številke 4,5 milijona oziroma 25 odstotkov vseh črnskih moških med dvajsetim in tridesetim letom (kar z drugimi besedami pomeni, da je pod takim ali drugačnim nadzorom 1.794 oseb na 100.000 prebivalcev). Razmere v zaporih so - kot ugotavlja organizacija *Human Rights Watch* - porazne (označuje jih bodisi ekstremna osamitev zapornika v najbolj varovanih zaporih bodisi prenatrpanost). Razumljivo je, da je takšna represivna politika zbudila zanimanje (zlasti kritičnih) kriminologov. Christie (1994) jo denimo primerja z najhujšimi grozodejstvi tega stoletja, z nemškimi iztrebljevalnimi koncentracijskimi taborišči in s stalinističnimi gulagi (kar je razbrati že iz podnaslova njegove najnovejše knjige: *Towards GULAGS Western Style*). Po njegovem mnenju bi zahodno- in vzhodnoevropske vlade naredile težko popravljivo napako, če bi sledile represivnemu ameriškemu kazenskopravnemu zgledu.

¹⁸ Prim. Fromm str. 151-170.

saj je od njega odvisna vrsta - v tem oziru nadvse pomembnih - spremenljivk: (a) možnost uživanja kulturnih dobrin (in *eo ipso* količina sublimiranih nagonskih zadovoljitev); (b) vzgoja v otroštvu, s katero se - v kvalitativnem in kvantitativnem oziru - izoblikujejo posameznikove sposobnosti sublimiranja; (c) poklic (proletarski poklic daje manj možnosti za sublimiranje kakor meščanski poklic, poleg tega pa si ga posameznik "izbere" razmeroma kmalu, največkrat že po osnovni ali srednji šoli, pogosto pod močnim vplivom ekonomskih pritiskov, mnogo manj pa glede na lastne potrebe in nagnjenja); (d) dostop do sredstev, s katerimi je mogoče razširiti receptivne oblike sublimacije; (e) možnost samostojnega določanja življenjskega sloga ("*way of life*") ali izrabe prostega časa.

(4) Slab družbenoekonomski položaj krepi - zavestna in/ali nezavedna - občutja neupravičene (oziroma krivične) zapostavljenosti, vzporedno s tem pa tudi sovražne, napadalne (agresivne) in druge bistveno reaktivne čustvene vsebine, npr. moralno ogorčenje, frustracije, zavist in mržnjo do premožnih in uspešnih (oziroma - če uporabimo priljubljen izraz - "iznajdljivih"). Seveda pa je ob tem treba upoštevati, da se precejšnji del tovrstnih emocij usmerja zoper - take ali drugačne - notranje in zunanje sovražnike oziroma grešne kozle (npr. zoper Južnjake). Občutek, da je po krivici prikrajšan za raznovrstna življenjska ugodja in dobrine (ki jih imajo premožni v izobilju), posamezniku pomaga, da - vsaj začasno - "podkupi" svoj nadjaz (beri: "instanci" ponotranjenega družbenega nadzora oziroma heteronomne ali avtoritativne moralne "vesti") in tako razrahlja normativno vez, ki ga povezuje s konvencionalno družbo.¹⁹ Na ta način lahko storilec - *ex ante ali ex post facto* - samemu sebi (in morda še članom svoje referenčne skupine) opraviči kaznivo dejanje (ki ga globalna družba moralno obsoja in pravno sankcionira) kot "v bistvu" dopustno ali vsaj sprejemljivo ravnanje, s katerim je zgolj poravnal del "krivic", za katere je v resnici odgovorna "družba".

(5) Slab družbenoekonomski status po eni strani posamezniku - v dobršni meri - onemogoča, da bi "uspel" (v gmotnem smislu) po zakoniti poti, po drugi strani pa močno omejuje tudi možnosti za "uspeh" (*success*) z nezakonitimi sredstvi. Tudi v tem oziru so potemtakem revni člani družbe v precej slabšem položaju kot bogati in vplivni člani družbe. Osebam na vrhu stratifikacijskega sistema njihova izredna - politična, gospodarska, kulturna in ideološka

¹⁹ Simbolno-imaginarni konstrukti ("teorije"), s katerimi se da podkupiti nadjaz oziroma "omrtviti" zavezujoč vpliv veljavnega normativnega reda, imajo v kriminološki teoriji različna poimenovanja: "tehniko nevtralizacije" (Sykes, Matza), "verbalizacije" (Cressey), "motivacijski besednjaki" (Mills), "implicitne družbene kritike" (Taylor, Walton, Young). Prim. Cusson str. 282.

- družbena moč zagotavlja zelo učinkovit imunski "ščit", ki jih varuje pred morebitnimi formalnimi ali neformalnimi družbenimi sankcijami. Na drugi strani pa imajo osebe iz nižjih družbenih slojev za nezakonito bogatenje na voljo repertoar kaznivih dejanj, ki so mnogo bolj vidna (npr. tavine, vlomi, ropi, izsiljevanja, prostitucija ali organizirani kriminal), pogosto povezana s telesnim nasiljem in so v večji meri kakor protipravne dejavnosti nosilcev družbene moči predmet formalnega družbenega nadzora.²⁰

2. Relativna deprivacija

Med ekonomski pritiski ima pomembne kriminogene učinke relativna deprivacija.²¹ Ta se v marsičem prekriva s pojmom slab ekonomski položaj, vendar je njena razlagalna vrednost v določenih ozirih širša.²² Zakaj? (a) Relativna deprivacija - kot kriminogeni dejavnik - ni omejena samo na nižje družbene sloje, ampak je razpršena po malone vseh "odsekih" družbene strukture. (b) Relativna deprivacija se ne navezuje samo na modro- in be- loovratniški gospodarski kriminal (premoženjska kazniva dejanja), ampak je mogoče z njo pojasniti tudi precejšen del nasilnega vedenja revnih in premožnih članov družbe. (c) Relativna deprivacija ponuja odgovor na vprašanje, zakaj večina (zlasti mlajših oziroma mladoletnih) storilcev iz nižjih družbenih slojev ne stori kaznivega dejanja, da bi se s tem dokopala do kake dobrine, ki je neogibna za preživetje, ampak zato, da bi si pridobila sredstva za nakup luksuznega - z neizbrisnim statusnim "prizvokom" zaznamovanega - blaga.

Stanje relativne deprivacije označuje več soodvisnih razsežnosti: (a) oseba ima manj kot drugi (objektivni vidik); (b) oseba se zaveda, da ima manj kot drugi (subjektivno spoznavni vidik); (c) oseba meni, da ni (u)prav(ičeno), da ima manj kot drugi (subjektivni vrednostno-ocenjevalni vidik). Kriminogeno "dispozicijo" dopolni še želja "imeti več" in pa seveda

²⁰ Da je res tako, se lahko prepričamo, če si ogledamo socialno strukturo obsojencev (in še zlasti zapornikov). V njej prevladujejo osebe iz nižjih družbenih slojev.

²¹ V tej zvezi je koristno evocirati Voldovo razlikovanje med "revščino", "ekonomsko neenakostjo" in "relativno deprivacijo" (prim. Vold in Bernard, str. 138-141). Revščina se nanaša na pomanjkanje materialnih dobrin, ki so nujne za preživetje in za minimalno blaginjo. Ekonomska neenakost se nanaša na primerjavo med gmotnim položajem oseb, ki imajo najmanj, in gmotnim položajem drugih skupin v dani družbi. Relativna deprivacija pa združuje ekonomsko neenakost z občutji resentmenta in krivčnosti s strani tistih, ki imajo najmanj oziroma vsaj manj kakor drugi.

²² Po mnenju tako imenovanega "levega realizma", ene izmed najvplivnejših smeri v sodobni britanski kriminološki misli, je relativna deprivacija najpomembnejši kriminogeni dejavnik v današnji razviti kapitalistični družbi, pogosto označeni kot "družba blaginje" (*affluent society*). Prim. Young, str. 108.

subjektivno spoznanje, da tega ni mogoče doseči po zakoniti (namreč družbeno sprejemljivi) poti, ampak edinole z nezakonitimi sredstvi. Kriminogeni učinek relativne deprivacije krepijo še drugi družbeni (v bistvu družbenopsihološki) dejavniki, denimo: (a) neprestano ustvarjanje novih "potreb" po posedovanju in trošenju blaga (pri čemer imajo zelo važno vlogo ekonomskopropagandna sporočila in reklame); (b) prevlada tako imenovane potrošniške miselnosti (ki je nasledek funkcionalnih imperativov²³ kapitalističnega produkcijskega načina in heteronomnega dela oziroma, širše, "odtujenega"²⁴ življenja sodobnega proletarca) in "etosa" instantne zadovoljitve ("immediate gratification"); (c) razkazovanje bogastva (v obliki najnovejših avtomobilov, izbranih oblek, dragega nakita in razkošnih stanovanj) in prestižnega življenjskega sloga (*way of life*) s strani družbene elite (v preteklosti so imeli podrejeni manjši vpogled v življenje vladajočega sloja), in to neposredno ali preko množičnih občil; (d) širjenje vulgarne demokratično-egalitarnistične ideologije (v luči katere naj bi bili v "demokratični" družbi vsi enaki v trošenju blaga oziroma pri sodelovanju pri uživanju sadov, ki jih ustvarja razvita kapitalistična družba).

Med ekonomski pritiski, ki imajo - vsaj glede na empirične kriminološke raziskave (prim. zelo podroben pregled v Beirne in Messerschmidt, str. 538-547) - pomemben kriminogeni "impakt", je treba opozoriti še na brezposelnost, izrazito neenako porazdelitev dohodkov (ta je v bistvu vključena že v pojem "relativno ekonomsko prikrajšanje") in kakovost dosegljivih služb. Medtem ko so kriminogene implikacije prvih dveh omenjenih ekonomskih spremenljivk razmeroma natančno raziskane²⁵ in opisane, pa to ne velja povsem za tretjo, namreč za razmerje med kvaliteto dostopnih služb in kriminalnimi dejavnostmi, predvsem konvencionalnim kriminalom. V primeru, ko ima brezposelna (ali še nezaposlena) oseba na voljo samo slabo plačana, nestabilna, neugledna (ali celo zaničevana), monotona in odtujena (v bistvu heteronomna) dela ali službe, postane konvencionalni kriminal (oziroma vključitev v

²³ Na to povezavo je, med drugimi, opozoril Bell v slovitnem delu *The Cultural Contradictions of Capitalism* (1971), kjer poudarja, da obstaja vsaj ena stvar, ki bi popolnoma razrušila "novi kapitalizem", in sicer "deferred gratification", se pravi načelo odložene zadovoljitve.

²⁴ Heteronomno ("suženjsko" ali "hlapčevsko") delo je osrednja življenjska dejavnost sodobnega proletarca (beri: osebe, ki se mora prodajati, da bi preživela). Človek, ki je podrejen in nesvoboden na delovnem mestu, se lahko potrdi zgolj kot *homo consumens*.

²⁵ Kar zadeva odnos med brezposelnostjo in kriminalnim vedenjem (zlasti konvencionalnimi premoženjskimi kaznivimi dejanji) prim. Brenner (1976), Defronzo (1983) in Braithwaite (1979, str. 216).

ilegalne oblike pridobivanja dohodkov okviru tako imenovane "skrite ekonomije") pogosto privlačna alternativa. Na to okoliščino je opozoril, denimo, Currie (1985). Po analizi raziskav o odnosu med sekundarnim trgov delovne sile in konvencionalnim kriminalom je namreč prišel do sklepa, da na obseg kaznivih dejanj ne vplivata samo brezposelnost in neenakosti v dohodkih, ampak tudi kakovost dela v službi.²⁶

3. Pritiski na podjetja

V kapitalistični družbi posamezniki - predvsem reveži ("presežna populacija" ali "podrazred") in člani delavskega razreda - seveda niso edini, ki občutijo ekonomske pritiske. Teh so deležni tudi ekonomski subjekti, se pravi podjetja ("corporations") oziroma, natančneje, ljudje (kapitalisti in menedžerji), ki jih upravljajo. Podjetje lahko v kapitalističnem gospodarskem sistemu preživi le, če ustvarja profit, pri čemer gonja za dobičkom ni le ekonomska reperkusija individualnega pohlepa. Pritisk k ustvarjanju dobička ustvarja in krepí kompetitivna struktura kapitalističnega ekonomskega sistema.²⁷ Korporacij, ki se ji ne posreči nepretrgano reinvestiranje, "požrejo" močnejši ekonomski subjekti, ki so zmožni v kontinuirani obliki akumulirati kapital. Ravno ta - v bistvu strukturno pogojeni in generirani - ekonomski pritisk ima nemalokrat pomembne kriminogene implikacije.²⁸

V gonji za dobičkom morajo menedžerji predvsem zmanjševati stroške in ustvarjati ustrezno povpraševanje (po izdelkih ali storitvah njihovega podjetja). Manjši ko so stroški dela in drugih "produkcijskih faktorjev", višji so dobički. To se da doseči tudi na račun nevarnih in/ali nezdravih delovnih pogojev, nevarnih (nezadostno preizkušenih) izdelkov, onesnaževanja okolja, utaje davkov ali izredno nizkih mezd, ki so, recimo, pod ravniyo "kulturnega minimuma".²⁹ Po drugi strani pa lahko podjetje ustvarja povpraševanje - zlasti v primeru, ko je slednje zelo spremenljivo in negotovo - tudi

²⁶ Curriejeva razlaga je izredno pomembna, še posebej iz kriminalnopolitičnega zornega kota. Implicira namreč, da, denimo, kriminogenega potenciala brezposelnosti ni mogoče niti odpraviti niti bistveno omiliti z oblikovanjem kakršnihkoli delovnih mest (ki naj bi jih brezposelni pograbili s kar največjim navdušenjem). Ne. Problem je dosti bolj zamotan in večplasten. Rešiti bi se ga dalo samo z zelo korenitimi posegi v proces produkcije oziroma heteronomnega dela, npr. z drastičnim zmanjšanjem delovnega časa, z enakomerno porazdelitvijo družbeno nujnega, neizogibnega in koristnega (produktivnega) dela na vse člane družbe, z zmanjšanjem neenakosti v dohodkih (in bogastvu), z izboljšanjem medosebnih razmer na delovnem mestu in s kar največjo možno humanizacijo heteronomnih delovnih opravil.

²⁷ Prim. Hunt, str. 91-92.

²⁸ Prim. Hills, str. 190.

²⁹ Prim. Messerschmidt, str. 115.

zavajajočo ekonomsko propagando in drugimi goljufivimi metodami.³⁰

Vse to pomeni, z drugimi besedami, da vsako kapitalistično podjetje resda ni kriminalno, je pa - v razmerah tekmovalnega tržnega sistema - inherentno kriminogeno, in sicer zaradi imperativne gonje za dobičkom oziroma zaradi mnogovrstnih težav, ki jih občuti pri doseganju tega cilja.³¹ To domnevo potrjujejo tudi nekatere empirične kriminološke raziskave, ki so pokazale, da se v obdobju manjšanja profitnih stopenj gospodarski kriminal (*corporate crime*) poveča.³²

4. Ekonomski pritiski in starost

Ekonomski pritiski ne delujejo v enaki meri na vse posameznike, celo na tiste ne, ki se sicer nahajajo v istih podrejenih družbenih skupinah (npr. v družbenem "podrazredu" ali v delavskem razredu). Poleg spola (o katerem bo govor v nadaljevanju) je v tem pogledu zelo pomembna kriminogena spremenljivka starost.³³ Še posebej "kritično" je obdobje prehoda iz "otročstva"³⁴ v odraslo dobo. V tem obdobju običajno popusti emocionalna vez ("attachment") med odraščajočo osebo in starši (ekonomska odvisnost pa ostane večinoma bolj ali manj nespremenjena), s tem pa se zmanjša tudi nadzorovalna moč strašev (oziroma družine). Poveča se pomembnost vrstniške skupine: zelo važno je, kakšen si videti v očeh svoje vrstniške "referenčne skupine" (v tem okviru se namreč meri ugled/status posameznika in posameznice). V obdobju "tranzicije" v odraslo obdobje je za mladega človeka ključnega pomena, da je priljubljen in da se druži s "pravo" vrstniško skupino. Življenjski slog, ki ga strukturirajo normativna pričakovanja vrstniške "referenčne skupine", pa je povezan z določenimi finančnimi stroški, se pravi z denarjem, ki je namenjen nakupovanju "nujno potrebnih" mladostniških statusnih dobrin, npr. alkoholnih pijač, cigaret, nedovoljenih mamil, modnih oblačil in obutve, revij, zgoščenk, kaset, bencina za motorno vozilo, kozmetike in tako naprej; denar pa je potreben tudi za obiskovanje koncertov, diskotek in lokalov (ki so "in"), za potovanja in druge podobne

dobrine. Glede na to, da tovrstne "potrebe"³⁵ pač "morajo" biti zadovoljene, mladostnik pa pogosto nima svojih sredstev (tudi straši ne morejo vselej potešiti vseh želja), se privlačnost nedovoljenih metod za financiranje pritožljivosti dejavnosti precej poveča. Greenberg zato poudarja, da je visok obseg premoženjskih kaznivih dejanj pri storilcih med petnajstim in sedemnajstim letom pravzaprav "odgovor na disjunkcijo med željo po sodelovanju v družabnih dejavnostih z vrstniki in odsotnostjo zakonitih virov za financiranje".³⁶

V sodobni kapitalistični družbi je še posebej za odraščajoče moške iz nižjih družbenih slojev značilna visoka stopnja medosebne nasilja. Tudi ta pojav bi lahko povezali z ekonomskimi pritiski (oziroma z omejitvami, ki izvirajo iz njihovega razrednega položaja). Predvsem je treba upoštevati, da osebe iz nižjih družbenih slojev - pogosto zaradi kulturne deprivacije³⁷ težje uspevajo v šoli (in težje dosegajo akademski uspeh), poleg tega pa težje prihajajo do

³⁵ Po mnenju nekaterih kriminologov kaže na ravni mladostniških statusnih potreb upoštevati določene razlike med moškimi in ženskimi (dekliškimi) potrebami. Tako naj bi bili za mladostnico najpomembnejši "statusni simbol" zadovoljivi odnosi s fanti, kar med drugim implicira, da namenja precejšnjo pozornost telesnemu videzu, oblekam, frizuri, plesnim veščinam in drugim podobnim "pripomočkom" za zbujenje pozornosti oseb nasprotnega spola. Prim. Cohen, str. 147.

³⁶ Greenberg, str. 197. Ko mladostniki končajo šolanje, se vpliv vrstniške skupine nekoliko zniža. Če v družbi ni prevelike brezposelnosti, se mladostnikove priložnosti za doseg ekonomske samozadostnosti povečajo, vzporedno s tem pa se zmanjša motivacija za izvrševanje premoženjskih kaznivih dejanj.

³⁷ Številni sociologi so pokazali na povezavo med slabim šolskim uspehom in razrednim položajem. Hyman npr. meni, da je že sam vrednotni sestav nižjih razredov ovira za izboljšanje družbenega položaja njihovih članov. Takšno domnevo opre na tri poglobitve razloge: (a) pripadniki delavskega razreda dajejo manjši pomen formalnemu izobraževanju (kot sredstvu za osebno promocijo) oziroma nadaljevanju šolanja po obveznem obdobju ali po končani poklicni šoli; (b) manjši pomen dajejo doseganju višjega statusa v poklicni karieri (bolj pomembni so: stabilnost, sigurnost in neposredna ekonomska korist službe); (c) člani delavskega razreda menijo, da obstaja malo možnosti za osebno napredovanje. Zato je med člani delavskega razreda opaziti razmeroma manjšo motivacijo za doseganje akademskega uspeha. Sugerman povezuje takšna vrednostna izhodišča z značilnostmi proletarskih poklicev. Ti so negotovi, ne omogočajo ustvarjanja poklicne kariere (npr. v smislu postopnega napredovanja po hierarhično-statusni lestvici) in zelo hitro dosežejo maksimalno možno mezo. To ima za posledico težnjo k "fatalizmu" (resigniranemu sprejemanju lastne usode), usmerjenost v sedanost in željo po neposredni/instantni zadovoljitvi. Zaradi takšne vrednostne orientacije se mladostnik odloči za zgodnejšo prekinitev šolanja (ali za zaposlitev, ki mu daje status odrasle osebe ter ga "osvobodi" od šolskih obveznosti in heteronomne discipline v šoli), večjo vrednost daje lojalnosti do referenčne skupine kakor individualnemu uspehu, pa tudi trenutnim

³⁰ Prim. Box, str. 190.

³¹ Prim. Beirne in Messerschmidt, str. 545.

³² Prim. Clinard in Yeager, str. 129; Box, str. 98-102; Simpson.

³³ Ena izmed značilnosti sodobnih kapitalističnih družb je ta, da spada večina "kriminalcev" v starostno skupino od 15 do 25 let (prim. Cohen in Land, 1987; Steffensmeier et al., str. 803). Starostna meja, ko odraščajoča oseba prične s kaznivimi dejanji, postaja čedalje nižja.

³⁴ Besedo "otročstvo" smo postavili v narekovaje, ker označuje kulturno oziroma družbenozgodovinsko določen in opredeljen (simbolno "skonstruiran") pojav.

ekonomskih sredstev za "postavljanje" s statusnimi dobrinami. V takem sobesedilu je nasilno ali agresivno vedenje pogosto edini način za zbujanje pozornosti in za pridobivanje ugleda, vsaj v očeh vrstnikov iz referenčne skupine, ki imajo skupna - "subkulturalna" - vrednotna izhodišča.³⁸ Tudi potem ko mladostnik preneha s šolanjem, je soočen z ekonomskimi problemi (npr. z brezposelnostjo, neuglednimi in slabo plačanimi službami ipd.), zaradi katerih ima resne težave pri igranju tradicionalne moške spolne ("gender") vloge (v luči katere bi bil moral biti zmožen samostojno skrbeti za družino). Od tod izhaja moška statusna tesnoba ("masculine status anxiety"), ki se ji prizadeti posameznik lahko zoperstavi na ta način, da poudari tiste tradicionalne (izrazito) moške poteze, ki jih je zmožen izraziti, denimo mačistično dominacijo nad žensko (ki se lahko *in extremis* sprevrže v posilstvo) ali nasilniško vedenje.

Greenberg celo meni, da postajajo adolescenti v sodobni družbi poseben razred. Vendar pa podrobnejše raziskave - zlasti na področju mladinske subkulture - niso potrdile takšne domneve.³⁹ Izkazalo se je namreč, da obstaja znotraj širše mladinske kulture več subkulturnih vzorcev, ki so lahko zelo različni, včasih celo izključujoči (še najbolj pa so odvisni od razrednega porekla, pri čemer so, vsaj v optiki konvencionalnega kriminala, najbolj problematični subkulturni vzorci mladostnikov nižjih družbenih slojev).

radostim na račun (oziroma v škodo) "realitetnega načela", ki zahteva samopremagovanje, samo-odrekanje in začasni odlog užitka. Seveda pa bi lahko rekli (prim. Haralamboš, str. 193), da pripadniki delavskega razreda v bistvu niti niso fatalisti, ampak morda preprosto realisti: če bi imeli na voljo boljše objektivne možnosti, bi pač bolj skrbno načrtovali svojo prihodnost in sprejeli realitetno načelo odloženega zadoščenja. Ker pa teh možnosti nimajo, so se primorani prilagoditi na dane neugodne okoliščine. Upoštevati je namreč treba, da vladajo v šoli kulturni standardi srednjega razreda. Pripadniki nižjih družbenih slojev so tako že *a priori* v slabšem položaju. Bordieu je zato prepričan, da je ena izmed pomembnih funkcij izobraževalnega sistema "eliminacija" pripadnikov delavskega razreda iz višjih ravni izobraževanja, in sicer z neuspehom na izpitih ali s samoeliminacijo. To pomeni, da se družbene neenakosti reproducirajo v šolskem sistemu in so - posledično! - videti celo legitimne, saj zbujejo vtis, da so utemeljene na meritokratskih merilih. Enakost izobraževalnih možnosti bi bila uresničljiva le v - najbrž utopični - družbi, "očiščeni" zdajšnjih stratifikacijskih skrajnosti.

³⁸ Takšna - "delinkventna" - vrednotna merila so nemalokrat na glavo postavljena statusna merila srednjega razreda. Tako delinkventna subkultura cení ravno tisto, kar dominantna kultura obsoja, npr. izostajanje od pouka ("špicanje"), neodgovorno preživljanje prostega časa (recimo tako, da "se nič ne dela"), vandalsko uničevanje lastnine, prezir do učenja ("pifljanja") in usmerjenost v sedanjost (oziroma v instantno/nesublimirano ugodje).

³⁹ Prim. Greenberg, str.212; Brake; Schwendinger in Schwendinger.

5. Vrednotna ocena ekonomskega položaja

V okviru relativne deprivacije ima važno vlogo seveda tudi posameznikova vrednotna ocena o upravičenosti lastnega družbenoekonomskega položaja (in seveda o upravičenosti družbenoekonomskega položaja skupine, s katero se primerja). Na pomen te bistveno subjektivne spremenljivke sta v polju kriminološke misli opozorili zlasti tako imenovana teorija nadzora in novoklasična kriminologija.⁴⁰ Zadeva je pravzaprav zelo preprosta. Verjetnost, da bo nekdo spoštoval veljavna "pravila igre" in raznolike dejanske omejitve konformnega načina življenja, je večja, če: (a) meni, da je veljavni normativni red razumen ali pravičen (v tem primeru mu priznava normativno avtoriteto); (b) meni, da je delovanje "države" oziroma vlade (v najširšem pomenu) legitimno; (c) meni, da tudi drugi državljani (ali vsaj velika večina njih) spoštuje veljavna pravila (tako da so bremena in prednosti skupnega življenja v družbi enakomerno in enakopravno porazdeljena), kršilci pa so v manjšini in so v glavnem sankcionirani.

Kaj reči o zgornjih pogojih v sobesedilu slovenske družbe? Predvsem to, da gre tu za enega izmed najbolj perečih družbenih problemov. Seveda pa pomisleki, ki se nanašajo na nelegitimnost ali krivičnost družbenoekonomskega reda, ne označujejo le slovenske družbe (v obdobju "prehoda") ali drugih "posocialističnih" družb. Z istimi težavami, zlasti s "krizo legitimnosti"⁴¹ (Habermas), se že dalj časa srečujejo tudi zahodne razvite kapitalistične družbe. Nespoštovanje temeljnih človekovih pravic, iracionalna

⁴⁰ Poimenovali sta jo "belief", kar bi lahko poslovenili z besedno zvezo "stališče do upravičenosti normativnih in dejanskih omejitev konformnega načina življenja".

⁴¹ Pri tem mislimo predvsem na nespoštovanje temeljnih ekonomskih, socialnih in kulturnih pravic. Teh pravic ne priznava - vsaj v celoviti obliki ne - nobena kapitalistična (in v političnem oziru "demokratska") "država" oziroma vlada. To pomeni, da so v današnjem času človekove pravice v precejšnji meri zgolj ideološko-retorični pripomoček. Dejstvo, da so nekatere od človekovih pravic priznane, potemtakem še ne implicira, da so priznane človekove pravice kot take. Ravno nasprotno. Zamisel o človekovih pravicah je namreč celostna, večplastna in predvsem nedeljiva (dasiravno bi jo lahko, vsaj *grosso modo*, skrcili na zares rudimentarno pravico do svobodnega ali samodoločujočega delovanja, ki seveda predpostavlja efektivno pravico do izhodiščne življenjske blaginje, do elementarnih dobrin torej, ki so *sine qua non* za možnost samostojnega delovanja). Seveda pa je treba ob tem posebej poudariti, da je zamisel o človekovih pravicah iluzorna, če je ne spremlja zamisel o temeljnih človekovih dolžnostih. Temeljna dolžnost slehernega člana družbe pa bi morala biti, vsaj po našem mnenju, sodelovanje v procesu heteronomnega - družbeno koristnega - dela, ki je neogibno za zagotovitev reprodukcije družbe in za osnovno blaginjo vsakega njenega člana. Takšna dolžnost je racionalno sprejemljiva, če je heteronomno (ireduktibilno) delo skrceno na minimum in enakomerno porazdeljeno med člane družbene skupnosti.

(disfunkcionalna) organizacija gospodarskega procesa, nepravilna delitev družbenega bogastva, dohodka in drugih vrednih dobrin (oziroma, po drugi strani, nepravilna porazdelitev bremen skupnega življenja v družbi) in drugi podobni pojavi potemtakem niso posebnost slovenske družbe.⁴² Posebnost "prehodnega" obdobja so pravzaprav zgolj razmeroma hitre in korenite družbene spremembe, zlasti na ravni premeščanja - in kajpada tudi postopnega (dejanskega in normativnega) utrjevanja - družbene moči, npr. z malone nepojmljivimi razlikami v plačah, z "divjimi" ali "civiliziranimi" privatizacijskimi postopki (oziroma prisvajanjem "družbenega" premoženja), z zlorabo politične moči (npr. pri jemanju podkupnin, trgovanju z orožjem ali prisvajanju proračunskih sredstev), s "sumljivimi" ekonomskimi transakcijami, utajami davkov ali z denacionalizacijo.⁴³ Zadeva je še toliko bolj groteskna, ker se vse te nedvomno dramatične in daljnosežne družbene spremembe dogajajo v simbolno-imaginarnem ozračju, ki ga napolnjuje diskurz o "svobodi", "človekovih pravicah", "demokraciji", "razumno urejenem gospodarstvu" in drugih podobnih - na nominalni ravni vsekakor neoprečnih - vrednotah. Zev med dejanskim in idealnim (ali normativnim⁴⁴) je potemtakem čedalje širša. Deloma jo krpajo raznovrstni mitološki konstrukti, npr. nacionalistični mit o "naši državi" (o "državi suverena Naroda"), mit o "nacionalnih" interesih, mit o "sveti" Evropi (ki opravičuje dano stanje z nujnostjo "približevanja" ali "vstopanja" v Evropo), ali pa - v teoriji dobro znane - ideološke zvižaje,

⁴² Ravno zato jih skuša vladajoča ideologija prikazati kot nekaj normalnega, naravnega in neogibnega.

⁴³ Projekt denacionalizacije je sporen vsaj iz dveh razlogov. Po eni strani izhaja iz podmene, da je bilo pred nacionalizacijo lastniško stanje v pravnem oziru nesporno oziroma upravičeno. Takšna podmena je problematična, vsaj kar zadeva obsežne lastninske komplekse cerkvenega aparata, veleposetnikov in kapitalistov. Po drugi strani pa je problematično vračanje premoženja dedičem nekdanjih lastnikov, saj očitno temelji samo na mehanizmu dedovanja, ki ga številni družboslovci, npr. Durkheim (str. 213-218) ocenjujejo kot svojevrsten - in racionalno neupravičljiv - anahronizem v sodobni družbi.

⁴⁴ V tem oziru se kaže spomniti na besedilo Ustave (ki je - glede na dane razmere - zasnovana pravzaprav kot utopičen pravno-politični program). Vzemimo 67. člen in drugi odstavek 74. člena. Iz njune vsebine se da razbrati, da je treba vzpostaviti: (a) tak način pridobivanja in uživanja lastnine, da je zagotovljena njena gospodarska, socialna in ekološka funkcija; (b) takšno organizacijo gospodarskih dejavnosti, ki ni v nasprotju z javno koristjo. V bistvu imamo torej opraviti z zahtevo, da je treba produkcijski proces (v najširšem smislu) podrediti družbenemu nadzoru in zagotoviti, da bo deloval v korist celotne družbene skupnosti, ne pa denimo zgolj na način, ki ustreza zasebnim lastnikom produkcijskih sredstev in vladajoči družbeni eliti. Seveda ni nobenega dvoma, da je tako opredeljena naloga izjemno zahtevna, celo do te mere, da je doslej nista uspela zadovoljivo rešiti ne kapitalistični ne "socialistični" način produciranja.

npr. povzdigovanje nacionalistično-patriotske zavesti, obljubljanje bližajoče se ("evropske") ekonomske blaginje in kvaziznanstvene razlage o nemožnosti kakršnekoli druge ("alternativne") različice družbenega razvoja.

Razumljivo je, da ima - resda v zelo grobi obliki - opisano stanje raznovrstne kriminogene implikacije. Predvsem je v takih razmerah močno otežena - primarna in sekundarna - socializacija ("udružbljenje"), ki je nedvomno najvažnejši mehanizem družbenega nadzora. Po drugi strani pa čedalje večje nezaupanje⁴⁵ do osrednjih državnih ustanov (zlasti do političnih strank) močno otežuje tudi delovanje formalnih nadzorovalnih aparatov.

Stanje, ki ga označujejo vsakovrstne frustracije (zaradi neuresničenih aspiracij), razočaranja,⁴⁶ občutja nemoči, obrobnosti in brezperspektivnosti, demoralizacija in socialna negotovost, je iz psihičnega in družbenopsihološkega zornega kota seveda stresno in problematično. Nanj se je treba prilagoditi. V kriminološki in kriminalnopolitični optiki nas zanimajo predvsem tisti načini prilagajanja, ki imajo kriminogene implikacije. Adaptacije so lahko individualne in/ali kolektivne (skupinske). Glede na to, da je prilagajanje proces, ki predpostavlja določeno časovno obdobje, je razumljivo, da so v slovenski družbi poglavitni kriminogeni prilagoditveni vzorci šele v zametkih. Vseeno pa so že dovolj razvidni, da jih lahko prepoznamo in - vsaj v grobem - opišemo.

Sklep: prilagajanje na ekonomske pritiske

Začnimo z individualnimi prilagoditveni vzorci. Na enega izmed njih (in s kriminološkega zornega kota bržkone najvažnejšega) smo vsaj deloma že opozorili. Označili bi ga lahko kot "inovativnost" (Merton) ali, če uporabimo bolj domač izraz, "iznajdljivost".⁴⁷ Oseba ki ne more "uspeti" (predvsem v gmotnem smislu) ali se uveljaviti po "konvencionalnih" družbenih poteh (pa si to vseeno močno želi), poskusi z nekonvencionalnimi, nezakonitimi ali kazenskopravno prepovedanimi sredstvi. Takšna "iznajdljivost" seveda

⁴⁵ To spoznaje izhaja tudi iz empiričnih raziskav (prim. Bibič, str. 225).

⁴⁶ Razočaranje (nad stanjem v slovenski družbi) seveda ni nerazumljivo. Upoštevati je namreč treba, da so bila - v precejšnji meri neupravičeno optimistična ali naravnost naivna - pričakovanja ljudi v zvezi s slovenskim separatističnim ali "razdružitenim" projektom zelo velika. Podobno velja tudi za projekt rušenja starega "komunističnega" režima. Ljudje so menili, da se jim bo potem, ko se bodo ločili od Jugoslavije (zlasti od njenih nerazvitih območij in zapravljenih zvezne uprave) in zavekomaj odvrgli "socialistični" sistem na smetišče zgodovine, pričakala idilična obljubljen dežela, v kateri se bosta po meri evropske blaginje cedila med in mleko.

⁴⁷ Opisana "drža" je odklonska samo na ravni sredstev, ne pa na ravni cilja oziroma vrednote (*in eo ipso* psihičnega gibal).

ne označuje samo oseb na dnu stratifikacijskega sistema (ali mladostnikov, ki še niso vključeni v produkcijski proces), ampak naletimo nanjo na vseh (tudi na najvišjih) ravneh družbene strukture. To velja še zlasti za obdobje "prehoda", v katerem so ločnice med dovoljenim in nedovoljenim, med "moralnim" ("poštenim") in "nemoralnim" ("nepoštenim"), med pravnim in protipravnim, med zakonitim in nezakonitim, med kriminalnim in nekriminalnim, med družbeno zaželenim in družbeno nevarnim (škodljivim), nedoločne (nedoločene), nejasne in sporne. Kar je za določeno (predvsem vladajočo) družbeno skupino "normalno" bogatenje, je za drugo družbeno skupino nemalokrat ne le neenormalno, ampak "nepošteno", nezakonito in celo "zločinsko". Očitno je torej (o tem nas prepriča že bežen pogled na politično dogajanje, nemara še bolj pa pogled na njegove odraze v množičnih občilih), da vrednotno-normativno soglasje ("konsenz") o naravi osrednjih družbenogospodarskih procesov ne obstaja.⁴⁸ V takšnih razmerah je seveda mikavnost "problematičnih" načinov pridobivanja bogastva izredno močna. K temu, da se "iznajdljivost" - v glavnem (zlasti če jo spremlja družbena moč)⁴⁹ - v glavni (zlasti če jo spremlja družbena moč) spleta, pomembno prispeva tudi (kot se zdi dovolj realistično) pričakovanje, da bo ogorčenje (vsaj dela) javnosti kmalu poleglo, recimo tedaj, ko bo proces lastninjenja končan (in bo kapitalistični produkcijski način normaliziran), in da bodo lahko državni nadzorovalno-pravni aparati sankcionirali⁵⁰ - v najboljšem (ali najslabšem) primeru - samo peščico "grešnih kozlov". V takšnih razmerah je v bistvu nerazumno biti "neiznajdljiv" (zlasti če si na položaju, kjer se lahko zelo elegantno "znajdeš").

Naslednji prilagoditveni vzorec je "umik" (*retreatism*). Za to odklonsko "držo" je značilno, da se

⁴⁸ Da takšno stanje močno otežuje delovanje formalnih in neformalnih nadzorovalnih mehanizmov, bržkone ni treba posebej poudarjati.

⁴⁹ V sedanjih razmerah si "iznajdljivi" (ali "inaktivni") posamezniki poiščejo "alibi" (oziroma "kritje" v družbeni moči, ki naj zagotovi imunost pred nadzorovalnimi aparati) predvsem v okviru političnih strank in *eo ipso* neformalne strukture (ta zajema, med drugim, del javnosti in množičnih občil), ki jo obladuje strankarsko vodstvo ("elita"). Kot se da razbrati (tega seveda ne moremo dokazati) na podlagi določenih "indicov", na slovenskem političnem prizorišču ni politične stranke, ki v tem oziru ne bi bila kompromitirana (seveda pa to ne označuje le tukajšnjih politikov). V tej - bolj ali manj večše prikriti - "igri" pravzaprav dobivajo vsi udeleženci: "iznajdljivi" posameznik si za partijsko lojanost kupi osebno nedotakljivost, strankarski aparat pa si s tem krepi mrežo svojega vpliva.

⁵⁰ Tudi v primeru sankcioniranja nezakonitega bogatenja je realistično pričakovati (na podlagi izkušenj v zahodnih kapitalističnih državah), da sankcija ne bo v celoti odpravila protipravno pridobljene koristi in da bo pravzaprav nesorazmerno povzročeni škodi. Ravno zato formalnoppravne sankcije v danih razmerah ne morejo delovati odvratavalno (ali zastraševalno).

posameznik odpove po eni strani konvencionalnim sredstvom, po drugi strani pa še konvencionalnim vrednotam (ciljem). Umik je kriminološko relevanten predvsem v primerih, ko je povezan z načinom življenja, ki utegne privedi do kršitev kazensko-pravnih pravil. To velja zlasti za umik, ki implicira uživanje (ali morebitno odvisnost od) - dovoljenih in nedovoljenih - mamil. Kar zadeva pretirano uživanje alkohola (najtrše legalne droge na Slovenskem), je pač treba reči, da gre za pojav, ki je - vsaj iz kriminološkega zornega kota - dovolj dobro raziskan.⁵¹ Vprašanja v zvezi s kriminogenimi implikacijami uživanja prepovedanih drog so sicer zelo zamotana in kompleksna, zaradi česar bi jih kazalo obdelati v posebnem sestavku.

Ritualistična ("obredna") prilagoditvena različica je v kriminološki optiki še najmanj pomembna, zanimiva pa utegne postati, če pogledamo nanjo iz kriminalnopolitičnega zornega kota. Obredno vedenje ali "ritualism" (Merton) namreč implicira (praviloma zelo dosledno, celo togo in "kompulzivno") spoštovanje veljavnih pravil igre, dasirano posameznik s tem ne more uresničiti prevladujočih kulturnih vrednot (zlasti gmotnega uspeha), zaradi česar se jim odpove (in v tem oziru ravna odklonsko). Glede na to, da se iz nakazanega prilagoditvenega vzorca rekrutirajo predvsem konformni člani družbe (seveda zgolj na ravni sredstva, ne pa tudi na ravni cilja), ni pričakovati, da bi v tem odseku družbenega "tkiva" prišlo do omembe vrednih kršitev kazensko-pravnih norm. Kljub temu je omenjena družbena skupina zanimiva predvsem zato, ker daje običajno močno družbenopsihološko podporo konservativnim (beri: izrazito represivnim) kriminalnopolitičnim zamislim, ki so se doslej (zlasti v ZDA in v Veliki Britaniji) izkazale kot precej neučinkovite, drage⁵² in celo kontraproduktivne.

⁵¹ Stalnost in moč empirične povezave med uživanjem alkohola in kriminalnimi (inkriminiranimi) vedenjskimi vzorci napeljujeta k sklepu, da je alkoholiziranost pogosto vzročni dejavnik kaznivega dejanja (pri prometnih nesrečah, nasilnih ali spolnih kaznivih dejanjih). Navzlic temu pa vprašanje, kako alkohol "realizira" svoj kriminogeni učinek, še vedno ni zadovoljivo rešeno (prim. Collins, str. 289; South, str. 420). Zelo razširjena (že skorajda zdravorazumska) razlaga, da alkohol povzroča napadalno (agresivno) vedenje, je namreč preveč poenostavljena, saj zanemarja vpliv pomembnih družbenokulturnih dejavnikov, denimo mačistične podkulture, socializacije, kulturnih pričakovanj, stereotipov, etiket, okoliščin in "pomembnih drugih" (*significant others*), ki v marsičem prispevajo k razumevanju, kaj pomeni "biti pijanec" in katero vedenje je (in naj bo) "agresivno".

⁵² Po sicer nepopolnih podatkih britanskega notranjega ministrstva (*Home Office*) znašajo letni stroški za delovanje kazensko-pravnega aparata v Angliji in Walesu približno 5.000 milijonov funtov. Navzlic temu se obseg kriminala ni zmanjšal. Prim. Taylor, str. 501.

Med skupinskimi načini prilagajanja na predrugačne družbene razmere kaže na prvem mestu omeniti tako imenovane "podkulture" ("subcultures").⁵³ V tej zvezi kaže opozoriti zlasti na kriminogene implikacije mladinskih podkultur. Zdi se namreč, da je v slovenski družbi opaziti postopno oblikovanje nekaterih vedenjskih vzorcev, katerih značilnosti v marsičem spominjajo na subkulturne oblike, ki jih zahodna kriminologija že dalj časa omenja kot pomemben kriminogeni dejavnik, zlasti v primerih prestopniškega ravnanja mladih moških iz delavskega⁵⁴ razreda (oziroma iz nižjih družbenih slojev), se pravi tistega družbenega "segmenta", ki je pogosto opredeljen kot izrazito "rizična" skupina (v kriminalnopolitičnem oziru). Med kriminogenimi mladinskimi subkulturnimi različicami je treba omeniti predvsem: (a) tako imenovano prestopniško subkulturo (ki je pravzaprav "antiteza", namreč zrcalna ali na glavo postavljena slika vrednotno-normativnega univerzuma srednjega razreda); (b) pol-profesionalno koristolovsko kriminalno ("tatinsko") subkulturo; (c) nasilniško subkulturo; (d) mamilaško (narkomansko) subkulturo. Vsaka subkulturna prilagoditvena oblika je povezana z - bolj ali manj intenzivnim (lahko pa tudi zgolj sporadičnim) -

izvrševanjem specifičnih kaznivih dejanj. Mamilaška podkultura implicira zlasti kazniva dejanja neupravičene proizvodnje in prometa z mamili in kazniva dejanja omogočanja uživanja mamil (ob tem pa še morebitna premoženjska kazniva dejanja, saj je cena prepovedanih mamil - ravno zaradi same prepovedanosti - na črnem trgu zelo visoka), za prestopniško subkulturo pa so značilna predvsem "nekoristolovska, zlobna in negativistična" (A.K. Cohen) kazniva dejanja (npr. vandalizem).

Seveda pa se v slovenskih razmerah (zaenkrat še) niso razvili "čisti" (idealnotipični) subkulturni mladinski vzorci, ki bi v celoti ustrezali opisani razlagalni shemi. Med njimi praviloma ni ostrih meja, ampak krhke in prejkone zelo prepustne ločnice. Nasilniško vedenje je npr. pogosto povezano s koristolovskimi (utilitarnimi oz. "instrumentalnimi") kaznivimi dejanji (recimo pri izsiljevanju ali ropu). Vsekakor pa kaže ob tem opozoriti na protislovnost ("konfliktnost") normativnega položaja člana določene subkulturne skupine (npr. mladoletniške "bande"), katerega vedenje je hkrati odklonsko (iz zornega kota vladajoče kulture in veljavnega normativnega reda) in konformno (glede na normativna pričakovanja drugih članov iste subkulturne skupine). Ravno konformno vedenje - v luči subkulturnih vrednot in norm - posamezniku omogoča, da si izoblikuje lastno "samopodobo" (*self-concept*), pridobi samospoštovanje, ugled (v očeh svojih vrstnikov oziroma svoje referenčne ali zgleadniške skupine) in občutek pripadnosti. Na ta - za "družbo" (in morda tudi zanj) problematičen - način pravzaprav doseže tisto, česar v okviru vladajočih kulturnih idealov in statusnih meril ni mogel (zaradi svojega razrednega položaja ali zaradi svojih osebnostnih značilnosti) ali ni hotel doseči.

Vednjski vzorci, ki spremljajo razvoj mladinskih subkultur, zbujajo v javnosti (in javnih občilih) burne in zelo čustvene (nemalokrat naravnost panične) odzive. Pojavi, kakršni so uživanje - prepovedanih in/ali dovoljenih - mamil, nasilniško vedenje (v šoli ali na ulici), navidez "nesmiselno" uničevanje predmetov in raznolika premoženjska kazniva dejanja mladoletnih storilcev, so pogosto dojeti kot znamenja "problematičnosti" sodobne mladine nasploh ali pa vsaj določenih prepoznavnih mladostniških skupin. Pri tem pa se praviloma pozablja, da so problematični subkulturni vedenjski vzorci v bistvu že sami (*per se*) oblika skupinskega odziva na nedvomno zelo pereče bivanjske probleme⁵⁵, s katerimi se - na poti v svet odraslih - soočajo nikakor ne maloštevilni segmenti mladih ljudi.

⁵³ Pojem subkultura označuje "mrežo" simbolno-imaginarnih ("magičnih") rešitev določenih - praviloma strukturnih - problemov, ki so izkušeni kolektivno. Običajno gre za probleme, ki izvirajo iz notranjih protislovlj družbenoekonomске in politične strukture. Subkultura obsega raznovrstne simbolne prvine, denimo (življenjski) stil, vrednote, norme in ideološke tvorbe, na podlagi katerih lahko posameznik izoblikuje svojo "identiteto" (izven institucionalnega okvira konvencionalne družbe). Prim. Brake str. 35.

⁵⁴ Za razumevanja oblikovanja in reprodukcije subkulturnih vzorcev mladostnikov iz nižjih družbenih slojev je zelo informativna Willisova študija o tem, *how working class kids get working class jobs*. Avtor se v njej loti splošno znanega sociološkega spoznanja, da je za številne mladostnike iz podrejenih družbenih skupin šolanje dojet kot v precejšnji meri irelevantno početje. Na podlagi intervjujev in neposrednih opazanj se je Willis dokopal do ugotovitve, da imajo fantje delavskega porekla zelo jasen uvid v omejeno "paradigmo" svojih življenjskih šans. Dobro se zavedajo, kakšen je latentni *curriculum vitae*, ki jih čaka v odrasli dobi. Iz tega spoznanja izhajata njihova brezbržnost in kljubovanje šolskemu procesu. Njihova kultura poudarja "večne teme o simboličnem in telesnem nasilju, ostro nastopanje in pritisk k določenim vrsti moškosti" (str. 36). Seksizem, razizem in sporadično nasilništvo so v takem sobesedilu pač "nujna" sestavina cena, ki jo je treba plačati za vzdrževanje te moške samopodobe ("self-image"), v luči katere so obeti rutinskega heteronomnega dela videti prijetni, njihovi uspešni šolski vrstniki pa strahopetni konformisti. Zanimivo je, da se Willis vzdrži vsakršne moralne obsodbe tovrstne delavske podkulture, saj se zaveda, da zaradi prostovoljnega sprejemanja oziroma sprizaj-njenja z vlogo "navadnega delavca" (ki opravlja najbolj neugledna, odtujena in najslabše plačana opravila) liberalno-demokratski družbi ni treba poseči k skrajno nevsječnemu sredstvu, namreč k uvedbi prisilnega dela.

⁵⁵ Eksistencialne težave odrasčajočih oseb so kajpada zelo raznolike: "Mladini povzroča probleme na primer to, da je večina mladih zapisana v nižji sloj meritokratskega izobraževalnega sistema (ki ceni zgolj velike intelektualne in praktične sposobnosti), ta pa jih potem uri za poklice, ki jim nič ne pomenijo, ki so slabo plačani in neustvarjalni" (Brake, str. 33).

LITERATURA

1. Beirne, P., Messerschmidt, J.: **Criminology**. Harcourt Brace College Publishers, New York 1991.
2. Bell, D.: **The End of Ideology**. Collier, New York 1961.
3. Bibič, A.: Politika - še vedno umazana pesem?. **Teorija in praksa**, 1995, št. 3-4, str. 220-227.
4. Bonger, W.: **Criminality and Economic Conditions**. Indiana University Press, Bloomington 1969.
5. Bourdieu, P.: Cultural Reproduction and Social Reproduction. V: R. Brown (ed.), **Knowledge, Education and Cultural Change**. Tavistock, London 1973.
6. Box, S.: **Recession, Crime and Punishment**. Macmillan, London 1987.
7. Braithwaite, J.: **Inequality, Crime, and Public Policy**. Routledge & Kegan Paul, Boston 1979.
8. Brake, M.: **Sociologija mladinske kulture**. KRT, Ljubljana 1983.
9. Brenner, M.W.: **Estimating the Social Cost of National Economic Policy**. U.S. Government Printing Office, Washington 1985.
10. Christie, N.: **Crime Control as Industry: Towards GULAGS Western Style**. Routledge, London 1993.
11. Clinard, M.B., Yeager, P.C.: **Corporate Crime**. Free Press, New York 1980.
12. Cloward, R.E., Ohlin, L.E.: **Delinquency and Opportunity: A Theory of Delinquent Gangs**. Free Press, New York 1960.
13. Cohen, A.K.: **Delinquent Boys: The Culture of the Gang**. Free Press, New York 1955.
14. Collins, J.: (ed.): **Drinking and Crime: Perspectives on the Relationship between Alcohol Consumption and Criminal Behaviour**. Tavistock, London 1982.
15. Currie, E.: **Confronting Crime: An American Challenge**. Pantheon, New York 1985.
16. Cusson, M.: **Le contrôle social du crime**. PUF, Paris 1983.
17. DeFronzo, J.: Economic Assistance to Impoverished Americans. **Criminology**, 1983, št. 1, str. 119-136.
18. Durkheim, E.: **Professional Ethics and Civic Morals**. Free Press, New York 1958.
19. Ferfila, B.: Vladna (javna) politika v ZDA. **Teorija in praksa**, 1994, št. 1-2, str. 85-97.
20. Fromm, E.: **Kriza psihoanalize**. Cankarjeva založba, Ljubljana 1972.
21. Greenberg, D.F.: Delinquency and the Age Structure of Society. **Contemporary Crises**, 1977, št. 2, str. 189-224.
22. Hall, S. et al.: **Policing the Crisis: Mugging, the State, and Law and Order**. Macmillan, London 1978.
23. Haralambos, M., Heald, R.: **Uvod u sociologiju**. Globus, Zagreb 1989.
24. Hunt, E.K.: **Property and Prophets**. Harper & Row, New York 1990.
25. Hills, S. (ed.): **Corporate Violence**. Rowman and Littlefield, Totowa 1987.
26. Hyman, H.H.: The Value Systems of Different Classes. V: R. Benedix, S.M. Lipset (eds.), **Class, Status, and Power**. Routledge & Kegan Paul, London 1967.
27. Merton, R.K.: Anomie, Anomia and Social Interaction. V: M.B. Clinard (ed.), **Anomie and Deviant Behaviour**. Free Press, New York 1964, str. 213-242.
28. Merton, R.K.: Anomie. V: L. Radzinowicz, M.E. Wolfgang (eds.), **The Criminal in Society**. Basic Books, New York 1971, str. 442-475.
29. Messerschmidt, J.W.: **The Trial of Leonard Peltier**. South End Press, Boston 1986.
30. Močnik, R.: Strpnost, sebičnost in solidarnost. **Časopis za kritiko znanosti**, 1994, št. 164-165, str. 143-165.
31. Novak, M.: **Dober dan, revščina**. Socialna zbornica Slovenije, Ljubljana 1994.
32. Pečar, J.: Kriminološki pogledi na korupcijo. **Revija za kriminalistiko in kriminologijo**, 1995, št. 3, str. 215-224.
33. Pečar, J.: Politizacija upiranja koruptnosti. **Revija za kriminalistiko in kriminologijo**, 1995, št. 3, str. 215-224.
34. Radzinowicz, L.: Economic Pressures. V: L. Radzinowicz, M.E. Wolfgang (eds.), **The Criminal in Society**. Basic Books, New York 1971, str. 420-441.
35. Roshier, B.: **Controlling Crime: The Classical Perspective in Criminology**. Open University Press, Milton Keynes 1989.
36. Schwendinger, H., Schwendinger, J.: **Adolescent Subcultures and Delinquency**. Praeger, New York 1985.
37. South, N.: Drugs: Control, Crime, and Criminological Studies. V: M. Maguire et al. (eds.), **The Oxford Handbook of Criminology**. Clarendon Press, Oxford 1994, str. 393-440.
38. Stropnik, N.: Začetki raziskovanja revščine v nekdanjih socialističnih državah. **Teorija in praksa**, 1995, št. 3-4, str. 262-269.
39. Sugarman, B.: Social Class, Values and Behaviour in Schools. V: M. Craft (ed.), **Family, Class and Education**. Longman, London 1970.
40. Taylor, I.: The Political Economy of Crime. V: M. Maguire et al. (eds.), **The Oxford Handbook of Criminology**. Clarendon Press, Oxford 1994, str. 469-510.
41. Vold, G.B., Bernard, T.J.: **Theoretical Criminology**. Oxford University Press, Oxford 1986.
42. Willis, P.: **Learning to Labour**. Saxon House, London 1977.
43. Young, J.: Incessant Chatter: Recent Paradigms in Criminology. V: M. Maguire et al. (eds.), **The Oxford Handbook of Criminology**. Clarendon Press, Oxford 1994, str. 69-124.

Economic determinants of trends and trends and structure of criminal phenomena

Zoran Kanduč, LL.D., Research Associate, Institute of Criminology at the Faculty of Law, Kongresni trg 12, 1000 Ljubljana, Slovenia

The paper deals with economic determinants of trends and structures of various criminal phenomena. It pays special attention to poverty and relative deprivation and points to the criminogenic potential of a subjective perception of economic pressure. It describes the situation of economic subjects ("companies") in a capitalist economy and analyses the status of young people in a consumer society. The paper is concluded by shedding light on individual and group means of adapting to criminogenic economic determinants.

Key words: crime, economic determinants, economic pressures, poverty, relative deprivation, criminogenic factors

UDK: 343.97